

Literatūros kanono dirbtuves aplankius

AUŠRA JURGUTIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ausra.jurgutiene@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4676-9889>

Lietuvių literatūros kanono dirbtuvės: (XIX a. pabaiga – XX a. pirma pusė): kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022, 633 p., ISBN 978-609-425-330-0

Po ilgo kolektyvinio darbo (seminarų, diskusijų ir konferencijų pranešimų) LLTI kolegos išleido stambų veikalą *Lietuvių literatūros kanono dirbtuvės: XIX a. pabaiga – XX a. pirma pusė*, skirtą literatūros kanono susiformavimui nuo XIX a. draudžiamosios spaudos iki sovietinės okupacijos laiko. Nors XIX–XX a. pirmos pusės lietuvių literatūros laikotarpis yra nuodugnai ištyrinėtas, tačiau apie tai, kaip jame formavosi literatūros kanonas, darbų dar nebuvo. Taigi knyga sukelia daug lūkesčių ir vilčių. Kaip geriausi lietuvių literatūros kūriniai buvo pamatyti ir įvertinti kuriantis moderniai tautai? Kokios knygos sutelkė lietuvių bendruomenę ir ugdė jos tautinį sąmoningumą ir estetinį skonį? Kokios ideologijos ir estetiški skoniai konfliktavo ir kas juos sutaikė, kaupiant į vieną vietą nacionalinį palikimą? Vis dėlto konkretesnio atsakymo į kai kuriuos klausimus dar nerasime, nes kanonas, monografijoje teoriškai apibrėžtas kaip „įvairių institucijų formuojamas, atviras ir nuolat kintantis tekstų ir autorių korpusas“ (12 p.), knygoje praktiškai tiriamas tik kaip jį formuojančių socialinių veiksnių ir kultūrinės atminties kintantis procesas, kurį sudaro laiškai, mokyklų vadovėliai, antologijos, recenzijos, žurnalai ir leidyklos, premijos ir rašytojų minėjimai ir t. t.). Monografijos autoriai tirdami, kas ir kaip pradėjo kaupti lietuvių literatūros kanoną, aptarė jį kaip besiformuojančios moderniosios lietuvių visuomenės tam tikrą kapitalo formą. Jų tekstai mus pavidina į spalvingą literatūrinį gyvenimą, pateikdami įdomiausių faktų ir faktelių, paveikusių geriausių literatūros kūrinių atranką ir paklausą.

Kodėl monografijoje nepateiktas apibrėžtesnis modernios tautinės literatūros „korpusas“, atsiradęs Lietuvos valstybės formavimosi pradžioje, nurodomos dvi priežastys. Cituojant JAV literatūrologą Johną Guillory, teigiama, kad kanonas yra nuolat kintantis reiškinyis ir kad knygos autoriai sau nekėlė užduoties pateikti „vientisos kanono steigties rekonstrukcijos“, apsiribodami aspektiniais jo kanonizavimo proceso epizodų tyrimais (9). Parašyti veikalą *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation* (1993) Guillory iš tiesų paskatino sustiprėję vadinamieji kanonų karai, supriešinę tradicinius „Vakarų civilizacijos“ gynėjus su tais, kurie ragino į jį įtraukti marginalizuotas moteris, nebaltaodžius rašytojus ir kitus neišgirstuosius. Svarbiausia Guillory knygą išgarsinusi mintis, kuria remiasi ir lietuvių monografijos autorės, yra tai, kad kanonas yra ne neįveikiamas kultūros paminklas, o įsivaizduojamas statinys, dėl kurio visada ginčytasi. Todėl svarbu suprasti ne tik tai, kas į jį buvo įtraukta, bet ir kas dalyvavo tame įtraukimo žaidime, kuriame didžiausias vaidmuo, anot Guillory, atitenka universitetams, patikimiausiai saugantiems ir perduodantiems simbolinį kapitalą. Iš tiesų daugelio Vakarų šalių? reprezentaciniai nacionalinės literatūros kanonai dažniausiai buvo sukurti akademinėse literatūros istorijose profesionalių literatūros istorijos mokslininkų (Hippolyte'o Taine'o, Ferdinando Brunetièrè'o, Georgo Brandes'o, Gustave'o Lansono ir kt.). Kadangi Lietuvos universitetas Kaune buvo įsteigtas tik 1922 m., jo profesoriams iki 1940 m. sovietų okupacijos net nesuspėjus išleisti pilnos akademinės lietuvių literatūros istorijos, monografijoje universitete formuotas reprezentacinis literatūros kanonas didesnio dėmesio nesulaukė, daugiausia tirtos kanono užuomazgos laiškuose ir jo taikomojo pobūdžio variacijos mokykliniuose vadovėliuose ir skaitiniuose. Įdomu ir tai, kad, nors Guillory knyga apie kanoną sukėlė daug diskusijų, tačiau pats Guillory nepritarė marginalizuotų grupių norui matyti save kanone ir jų iniciatyvoms demokratizuoti („dekolonizuoti“) mokymo programą. Beje, tęsiamiems kanono tyrimams galėtų būti reikšminga ir XX a. 7-ame dešimtmetyje atnaujinta literatūros komparatyvistika. Joje ne tik Haroldo Bloomo ir kitų provokatyviai sukurtas Vakarų literatūros kanonas, bet ir pradėtas klibinti nacionalinių literatūrų kanonų stabilumas ir estetinis „grynumas“ bei demaskuota didžiųjų literatūrų hegemonijos išraiška Vakarų literatūros kanone.

Kitas aiškinimas, dėl ko monografijoje nepateikta aiškesnė kanono vizija, yra tas, jog, ištyrę labai nemažai kanoną veikusių faktorių, patys tyrėjai vis dar jaučiasi esą tyrimo proceso pradžioje: kad susidarytume „išsamesnį šio proceso

vaizdą, turi būti toliau tęsiami istoriniai deskriptyviniai kanono tyrimai“ (18). Iš tiesų tyrimas, atliktas daugelio skirtingų autorių, nagrinėjusių skirtingas temas ir skirtingus istorinius periodus, pateikia daug empirinės medžiagos, spalvingų istorinių detalių, bet vis dar stokoja ryškesnio visuminio vaizdo.

Monografija išryškina unikalią lietuvių literatūros istorinę situaciją, kai jos kanono formavimasis, pradėtas spaudos draudimo metais nelegalioje lietuvių spaudoje, plito su tautinio judėjimo idėjomis, su vadovėlių ir skaitinių, skirtų pirmoms lietuviškoms mokykloms, rašymu. Jis tęsėsi Pirmojo pasaulinio karo, Rusijoje kilusių revoliucijų, lietuvių savanorių kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiais ir, galiausiai, nepriklausomos Lietuvos valstybės įsteigimo ir jos plėtros periodu. Nors rašytojus ir kitus literatus veikė intensyvūs minėti politiniai ir socialiniai įvykiai, jie jautėsi rašantys tuščiaame literatūros lauke („tuščioje dirvoje“), kur dar būtina surasti svarbiausias kultūrinės atramas ir suformuoti svarbiausias institucijas. Gal todėl jie save suvokė kaip ypatingus tautos vedlius ar mokytojus, savos liaudies švietėjus? Monografinis tyrimas yra skirtas išskirtiniam tautos istoriniam periodui, per kurį buvo sunorminta lietuvių kalba ir lituanizuota Lietuva, o įsteigtose pirmose lietuviškose mokyklose ir gimnazijose išugdyta tautinė savimonė.

Būtent dėl to, kad lietuvių literatūra buvo labai suaugusi su politika, tautos steigimo ir okupacijos veiksniais, posovietiniams literatūrologams jos kanono nestabilumas ir estetinis „negrynumas“ buvo ir yra gerai praktiškai pažįstamas iš nesenų lietuvių literatūros istorijų ir jose vykusių kanonų karų (kai buvo išmetami po karo pasitraukę išeiviai ir pridėdami proletariniai rašytojai, o paskui vyko priešingi procesai). Monografijoje cituotos kanono teorijos tik paryškina tai, kas lietuvių literatūros istoriografijoje jau buvo praktiškai ir su kaupu išgyventa.

Štai kodėl išryškinti iki 1940 m. sukurtą modernios tautinės literatūros kanono korpusą mums taip pat būtų svarbu, nes aiškesnio jo apibrėžtumo ateityje neišvengiamai pareikalaus įvykusių literatūros kanonų karų analizė. Paradoksalu, atrodo, yra tai, kad po 1940 m. sustiprėjus lietuvių literatūros kanono karams (sovietinio ir išeivijos, liaudiškojo ir buržuazinio, realistinio ir dekadentinio), XX a. pradžioje sukurtas kanonas savo tautine gynybine funkcija ir išraiška vėlesnėje reprezentacinėje literatūros istorijoje (ir vadovėlinėse jos adaptacijose) stabilizavosi stipriau, nei mums gali atrodyti. Juk kanoną formuoja ne tik ardančios dinaminiai socioistoriniai ar psichokultūriniai faktoriai, bet ir jį stabilizuojantys veiksniai: laikui nepavaldi estetinė kūrinio galia ir tautinį tapatumą

sauganti kultūrinė atmintis. Gal monografijoje ir pernelyg vienareikšmiškai priimtas kanono atvirumo ir kūrybos faktorius, jo gaminimo procesai, tvirtinant, kad jis „kaip išbaigtas sąrašas neegzistuoja“, o „tegalį būti analitiniu būdu rekonstruojamas konkreto meto kultūroje iš daugybės kanono formavimo praktikų kaip jų veiklos rezultatas“ (12). To neneigiant, svarbu matyti ir priešingą kuriamojo literatūros kanono (kaip geriausių nacionalinių kūrinių) funkciją, apie kurią rašė kultūrinės atminties tyrėja Aleida Assman, – steigti kolektyvinę tapatybę ir vienyti bei stabilizuoti tautinę visuomenę.

Monografijos įžangoje kanono tyrimams kaip metodologiškai artimiausia nurodyta sociologinė tradicija, geriausiai padedanti demokratizuoti istorinius tyrimus. Su ja „genetiškai“ susieti lietuvių tyrimuose pamėgti Vytauto Kavolio darbai ir Pierre'o Bourdieu neomarksistinė kultūros lauko teorija. Nors ši metodologinė kryptis deskriptyviems istoriniams tyrimams suteikė vientisumo ir kryptingumo, vis dėlto Bourdieu teorija lietuvių literatūrologų galėtų būti priimta ir kritiškiau: ne tik dėl to, kad pernelyg vienpusiškai skatina „literatūrinę vertinimą traktuoti kaip socialinį veiksmą“ (10), bet ir todėl, kad buvo grindžiama konkrečiais XIX a. Prancūzijoje suklestėjusio kapitalizmo istoriniais faktais, kurie gerokai skiriasi nuo to laiko Lietuvoje tik atsiradusių nacionalinės buržuazijos, kapitalistinės rinkos, nepriklausomos valstybės ir besiformuojančios savos kultūros. Nors kapitalistinėje visuomenėje konkurencija dėl kapitalo (ir dėl finansinio, ir dėl simbolinio) buvo ir yra labai svarbi ir nors, tautinei ideologijai dominuojant, ypatingą statusą įgauna jai lojali kultūra ir jos elitinė dalis su kanonizuotais kūrėjais, tačiau, matyt, ne vien tik tai nulemia geriausių kūrinių atranką. Kaip geriausias šio klausimo pavyzdys būtų Liudas Gira – nors ir aktyviai formavęs ankstyvąjį lietuvių literatūros kanoną, pats į jį dėl savo kūrybos silpnumo nepatekęs. Dar užkliuvo iš Bourdieu perimtos kultūros lauko struktūros, pagrįstos autonomiškos ir nuo politinės galios priklausomos kūrybos opozicija, nekritiškas taikymas lietuvių literatūrai, nors lietuvių „autonomiškiesiems“ dekadentams „vijosi Europą“, vis dėlto mažai ką bendra turėjo su tą autonomiškumą išpopuliarinusiomis prancūzų parnasiečiais. Monografijos įžangoje nėra ryškiau pristatyti recepciniai literatūros tyrimai, bet beveik visų autorių tekstuose jie yra minimi ir praktiškai atlikti (nuo daugiaspekčio teksto poveikio skaitančiajam iki knygų rekomendacinių ar reklaminių sąrašų, iki Donelaičio, Žemaitės, Maironio interpretavimo istorinio aptarimo). Kiekvienas monografijos autorius, pateikdamas savą literatūros kanono dirbtuvių profilį, ne tik ženkliai

praplėtė turimus lietuvių literatūros istorinius tyrimus, bet ir atvėrė dar nemažą išvirksčių vaizdą, kada literatūros istorinė dinamika vertinama ne iš knyga rašančiojo (jo asmenybės, pasaulėvaizdžio), ne iš literatūros estetiškos formos raidos, o iš ją skaitančiojo socialinio statuso ir išsilavinimo pozicijos, leidžiančios kompleksiskai aiškinti jo patirtą knygų poveikį. Mums įprastą kūrybos genezę ar atskirų geriausių kūrinių autonomiškas „vidinių ypatybių“ interpretacijas monografijoje pakeičia nauja kūrybos recepcijos istorijos paradigma, kurią sudaro skaitytojų (ypač redaktorių, vadinamųjų profesionalių skaitytojų) vertinimai ar amžininkų kritika ir kurioje aktyviausiai dalyvauja vadovėlių autoriai, premijų dalintojai ir paminklų kūrėjai. Tampa svarbūs visokie kitokie paraliteratūriniai tekstai, išviešinantys nevienodą autorių honorarų dydį ir atveriantys nepadailintą literatūros gyvenimo kasdienybę. Šiame literatūros kasdienybės paveiksle ne tik parodoma, kaip lietuvių literatūros rašytojai išventinami į garbingiausiųjų tautos žmonių rangą, bet ir kaip greitai jie praranda tautos šventojo aureolę būdami tokie pat gyvi žmonės su savo skaitymo įpročiais, silpnybėmis, noru užsidirbti ir išgarsėti. Šitą pokytį, kada istoriniame literatūros tyrime įprasta rašytojų biografijų ir jų kūrinių publikavimo diachronija pakeičiama jų kūrinių skaitymo ir interpretacijų diachronija, laikyčiau vienu iš vertingiausių ir gyvybingiausių monografijos bruožų.

Kaip minėta, monografijai būdingas fragmentiškumas (kiekvienas autorius pateikė atskirą pasirinktos temos tyrimą), todėl jaučiu kolegiską pareigą nors ir trumpu komentaru juos apibūdinti atskirai.

Aistė Kučinskienė pirmoje knygos dalyje „Derybos dėl lietuvių literatūros kanono XIX a. pabaigos – XX a. pradžios epistolikoje“ ištyrė, kaip geresni tekstai buvo atrenkami ir vertinami privačioje rašytojų ir leidinių redaktorių korespondencijoje, dar neturint ir jiems netaikant kanono sąvokos. Ji parodė, kad tarp viešo ir neviešo rašymo nebuvo griežtos ribos, o tarp kultūros veikėjų vykę privatūs susirašinėjimai pereinavo į spaudos puslapius (Juozo Tumo-Vaižganto, Adomo Jakšto, Povilo Višinskio, Giros ir kt.). Taip pat pastebėjo, kad privačiai korespondencijai buvo būdingos bendros visai kultūrai slinkty: kovojant su rusų kolonizacija, literatūros vertinimai buvo labiau susaistyti su tautiniais, visuomeniniais idealais ir realinės literatūros kryptimi, o vėliau praplėsti estetinio vertinimo, modernizmo ir individualizmo kategorijomis. Kaip parodė laiškų tyrimas, daugelio geriausių rašytojų talentas buvo pripažintas iškart: Gira spausdina iš Igno Šeiniaus gautus tekstus net nesuspėjęs jų paskaityti, nes yra

įsitikinęs jų menine kokybe, panašiai elgtasi su Vincu Krėve, Antanu Vienuoliu. O kitus rašytojus (Jovarą, Kazį Puidą, Mykolą Vaitkų, Motiejų Gustaitį) redaktoriai vertina dviprasmiškiau, juos labiau taiso. Nors rūpintasi spausdinamos literatūros kokybe („pradės daug greičiau [...] kilti aukštyn [...]. Jeigu ir atsiras nemažai mėšlo, vis tik turės būti ir šis tas žmoniškesnio“ (Biliūnas, 73–74)), laiškų tyrimas parodė, kad leidiniuose spausdinti beveik visi ir visokių stilių siūlomi tekstai, kad tik gausėtų ir stiprėtų potuštė tautinės literatūros dirva. Įdomiai parodyta, kaip laiškuose apsinuogina rašančiojo psichologija: jo noras bendradarbiauti, spausdintis įvairioje spaudoje, burtis ir bendrauti su kitais, ir jo individualizmas, pastanga nuo kitų atsiriboti ir kitokius sukritikuoti. Šiandieniniame „rusų pasaulio“ agresijos kontekste naujai suskamba Juozapo Albino Herbačiausko maištavimas prieš bizantiškąją kultūrą ir lietuvių literatūros artinimas prie lotyniškųjų Vakarų, kai dauguma ano meto lietuvių rašytojų ir aptariamų laiškų korespondentų buvo baigę rusiškas gimnazijas ir universitetus ir geriausiai susipažinę su rusiška literatūra, suformavusia jų estetinį skonį. Gaila, kad tam jų korespondencijos tyrėja neskyrė daugiau dėmesio, nors ir pabrėžė labai svarbią edukacinių įstaigų reikšmę estetinio skonio ir kanono formavimui. Pabaigoje formuluojant bendresnes išvadas apie kanoną laiškų medžiagos nepakako, todėl jos papildytos steigiamoms lietuviškoms mokykloms parašytais literatūros chrestomatijomis ir programomis, suminint ir pirmąsias literatūros istorijas, parašytas Jono Šliūpo, Maironio ir Sofijos Čiurlionienės.

Klausimas, kiek, atšaukus spaudos draudimą 1904 m., sustiprėjo lietuvių literatūros laukas, idant jam galima būtų taikyti Bourdieu nuostatą, jog jo „funkcionavimui būtina profesionaliosios ir populiariosios literatūros priešprieša“ (73, 125), išlieka problemiškas. Lietuvių visuomenėje stiprėjusi turtinė dezintegracija tuo metu buvo neatskiriama nuo tautą kuriančio integracijos tikslo: Višinskio suagituotos bajorės mokėsi ir ėmėsi rašyti lietuvių valstiečių kalba, kad susikalbėtų su visais tautiečiais, o Biliūnui, kaip ir kitiems socialiai jautresniems lietuvių rašytojams, nebuvo svetima nei tuo metu visiems aktuali tautinės vienybės idėja, nei estetinė lietuvių literatūros kokybė. Nors gausėjančiai lietuvių šviesuomenei buvo pradėtos spausdinti prašmatnesnės ir brangesnės knygos, bet tų pačių autorių tie patys kūriniai pigesniais leidiniais buvo skiriami ir vargingesniai sodžiaus skaitytojui. O liaudies kūryba, įrašyta į nacionalinės literatūros kanono pradžią, ir paskatino profesionalią kūrybą nuolatos ieškoti kūrybinio sąlyčio su ja (tautinio charakterio ar tautinio stiliaus charakteristikų ar jų perkūrimų).

Dalios Pauliukevičiūtės tyrime „XX a. pradžios lietuvių savišvietos kano- nas ir pirmosios rekomendacinės bibliografijos“ literatūros kanono formavimosi problema glaudžiai susieta su skaitymo, literatūros recepcijos, jos lūkesčio, skonio formavimo problemomis. Labai informatyvus šios dalies įvadas, supažindinantis su platesniais XIX ir XX a. pradžios skaitymo tyrimais Lenkijoje, Anglijoje, JAV ir kitose šalyse. Kadangi literatūros rašymo ir skaitymo procesai yra glaudžiai susiję, kanono tyrimui tampa svarbios papildomos temos – skaitytojų raštingumas, knygų leidyba ir tiražai, bibliotekų tinklai. Priešingai nei rašytojų ir redaktorių epistolikos tyrimo skyriuje, čia akcentuojama ne lietuvių literatūroje atsiradusios profesionalėjimo ir elitiškumo tendencijos, bet literatūros kryptis į „paprastą skaitytoją“. Pauliukevičiūtės tirtuose knygų rekomendacijų šaltiniuose dominavo ne tiek literatūros autonomiškumo ir atsirbojimo nuo masių tendencija (jai palankesnės sąlygos atsiras nepriklausomos Lietuvos literatūros lauke), o išaugęs populiariosios literatūros leidybinis pakilimas, persmelktas masių kėlimo iki inteligentijos, visuomenės socialinio vientisumo ir tautinio sąmoningumo stiprinimo idėjų. Pauliukevičiūtė iš XX a. pradžioje išleistų knygų katalogų ir rekomendacinių sąrašų pasirinko analizuoti tris svarbiausius veikalus: katalikišką Kazimiero Šleivio *Katalogą* (1906–1907), socialdemokratinį Stasio Matulaičio *Lavinimosi knygynėlį* (1907) ir Sofijos Kymantaitės, Albino Rimkos, Petro Avižonio *Skaitymo vadovėlį* (1911). Visi jie buvo orientuoti į „dabartinį kaimo jaunimą“, o šalia rekomenduojamų knygų prirašomi tokie jų populiarumą užtikrinantys komentarai: „parašyta populiariai ir gyvai“ ar „žmonės noriai skaito“. Visi trys minėti liaudies švietimui skirti leidiniai rekomendavo įvairios tematikos literatūrą, kurios, kaip rašė Mykolas Biržiška, vien tik 1907 m. buvo išleista 1200 pavadinimų. Pauliukevičiūtė įvairiausiai pjūviais analizuoja juose pateiktą savišvietos kanoną, kuris aprėpia skirtingiausios tematikos teologines ir pasaulietines, mokslo populiarinimo ir beletristikos knygas ir geriausiai parodo literatūros lauko dalyvių estinio skonio ypatumus, jų politines ir socialines pažiūras. Nors katalikiškų pažiūrų autoriai skaitytojus labiau skatino domėtis teologinėmis, dorovės temas akcentuojančiomis knygomis, o socialdemokrati- nių – politinėmis knygomis, skirtomis socialinės nelygybės temai, juos visus, anot autorės, vienijo bendras rūpestis dėl tautos gerovės, jos kultūros ugdymo ir visuomenės integracijos. O grožinė literatūra juose dažniausiai irgi vertinta panašiu švietėjišku sinkretiniu kriterijumi: gera knyga turi būti meniškai vertinga (teikti skaitymo ir kalbos malonumą) ir pragmatiška (teigti pažinimo naudą). Tik

skyriaus pabaigoje autorės tikslingiau susitelkta prie siauresnės prasmės grožinės literatūros kanono formavimo proceso, aptariant ir įvertinant atrinktuose trijuose savišvietos sąrašuose pateiktus nacionalinės grožinės literatūros sąrašus, kurie peržengia jų ideologines ribas. Šleivio *Kataloguose*, skirtuose daugiausia kunigų auditorijai, idant platintų savo parapijiečiams geriausias knygas pagal katalikiškos krypties lavinimosi programą, dominavo daugiausia kunigų Motiejaus Valančiaus, Antano Tatarės ir kitų didaktinė proza, Maironio kūryba ir jo Lietuvos istorija su „Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga“, daugelis Šatrijos Raganos knygų, tačiau įtraukta ir Lazdynų Pelėdos knyga. Matulaičio *Lavinimosi knygynėlyje* propaguota socialdemokratinė lavinimosi programa, tačiau, kaip recenzijoje pažymėjo Biržiška, knygos literatūros sąrašas buvo platesnis už jos ideologinę kryptį: jame įrašyti Donelaičio, Vinco Kudirkos, Petro Armino, Antano Baranausko, Maironio, Lazdynų Pelėdos, Žemaitės, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Konstantino Jasiukaičio, paties Matulaičio knygos. Sofijos Kymantaitės, Albino Rimkos, Petro Avižonio *Skaitymo vadovėlis* (1911, 1920 perleistas 6000 tiražu) Pauliukevičiūtės apibūdintas kaip universaliausia savišvietos vizija ir svarbiausias grožinės literatūros kanonizavimo sąrašas. Nors jame taip pat pateikta įvairios tematikos knygų, tačiau Čiurlionienės įvade į poeziją „Kas ir kaip skaityti“ ir jos pateiktame abėcėliniame kūrinių sąrašė su trumpais komentarais gerai pamatome abi to meto literatūros kanono kūrimo tendencijas: į abėcėlinį sąrašą įtraukti kuo daugiau lietuviškų knygų, jas įvertinti ir hierarchizuoti komentarais. Jame, kaip daugelyje XIX a. nacionalinėmis kalbomis parašytų Vidurio ir Rytų Europos literatūros istorijų, kanono pradžią žymi romantiškai išaukštintas liaudies kūrybos menas (Adomo Mickevičiaus įtvirtinta tautinio romantizmo koncepcija, Jono Basanavičiaus ir Antano ir Jono Juškų sudaryti tautosakos rinkiniai), kuris užėmė iki tol Vakarų Europos literatūrose dominavusių klasikinės literatūros (graikų ir romėnų) šedevrų vietą (į jų estetikos tradiciją dar orientavosi Donelaitis). Į kanoną Čiurlionienės buvo įtraukti daugelio pripažinti ir pamėgti XIX a. rašytojai (Donelaitis, Baranauskas, Antanas Strazdas, Kudirka, Maironis, Petras Vaičaitis, Antanas Vienažindys) ir talentingiausių jos amžininkų knygos. Nors į knygų sąrašą buvo įtraukta ir silpnesnė Jovaro, Jakšto, Kazio Puidos ir kt. kūryba, prie jų pridėti kritiški prieraišai. Toks knygų sąrašo modelis, romantinę tautinę liaudies kūrybą priskyres prie grožinės ir susaistęs su geriausiais rašytojais, bet palikęs vietos ir silpnesniems kontekstiniais autoriams, buvo pratęstas ir įtvirtintas tarpukario bei vėlesniuose literatūros vadovėliuose ir literatūros istorijose.

Vis dėlto monografijoje apie grožinės literatūros kanoną senųjų literatūros savišvietos sąrašų tyrimas galėjo būti ne toks savitiksliis, didesnę dėmesį paskiriant būtent grožinės literatūros kanono steigimo ypatumams. Dabar skaitytojui tenka pačiam daug ką susirankioti iš išnašose pateiktos vertingos ir gausios medžiagos. Taip ir liko ne visai aišku, ar visos tuo metu išleistos grožinės literatūros knygos pateko į analizuotus sąrašus, ar būta kokių kanonizavimo netikėtumų? Aiškiau sustruktūruoti ir aptarti visuose trijuose leidiniuose rekomenduoti grožinės literatūros vertimai (166–174), išvardijant didžiausios paklausos susilaukusius lenkų (Adamo Mickiewiczaus, Marijos Rodziewiczównos, Elizos Orzeszkowos, Henryko Sienkiewiczaus) ir rusų (Aleksejaus Tolstojaus, Ivano Turgenevo) literatūros kūrinius, Danielio Defo *Robinzoną Kruzę*, Uptono Sinclairio *Džiungles*, Christopho von Schmidto *Genovaitę*, japonų ir Kristiano Anderseno pasakas ir kt.

Dvi pirmos monografijos dalys, skirtos bendresniems kanono meistravimo klausimams privačioje korespondencijoje ir rekomendacinėje literatūroje, atidengia naujus tyrimo šaltinius, išskeldamos naujus klausimus. Kitos keturios knygos dalys paskirtos atskirų klasikų kanonizavimo istorijoms – Žemaitės, Donelaičio, Maironio, Vydūno, Krėvės ir Ievos Simonaitytės.

Ramunės Bleizgienės tyrimas „Žemaitės klausimas: kritika, švietimas ir *Raštų* leidyba“ pratęsia Pauliukevičiūtės išryškintą švietėjišką sinkretiškąją literatūros recepcijos kryptį, susaistytą su „paprastu“, kitaip tariant, valstietišku tautiškuoju skaitytoju: „Žemaitės kūrybos kritika gali būti puikus pavyzdys, kaip buvo dedamos pastangos integruoti valstietišką auditoriją į besikuriančią modernią lietuvišką kultūrą“ (209). XVIII–XIX a. visoje Europoje, nykstant tradicinei luominei visuomenei (Lietuvoje baudžiamą panaikinant 1807 m. (Užnemunėje) ir 1861 m.), prasidėjo demokratinis apšvietos posūkis nuo karaliaus ir aristokratų dvarų prie visą tautinę visuomenę vienijančios literatūros. Bleizgienės atidžiai išsižiūrėta į tokį istorinį Žemaitės recepcijos kontekstą. Iki 1904 m. Lietuvoje, kaip Rusijos Šiaurės Vakarų krašte, švietimas buvo dvikryptis: per rusiškas valstybines mokyklas buvo įgyvendinama rusinimo programa, o per slaptųjų lietuviškų pradžios mokyklų tinklą siekta katalikybės ir tautinės tapatybės išsaugojimo. Po Spaudos atgavimo Žemaitė buvo įtvirtinta kritikoje ne tik kaip daugelio pamėgta realistiškai kaimą aprašiusi rašytoja, bet ir kaip valstiečių skaitytojų auditorijai artimiausia lietuvių rašytoja, ją geriausiai pažįstanti ir pratinanti prie kitokios pasaulietinės literatūros. Nors ideologiškai susiskaldę į

konservatyvius katalikiškos dešinės ir demokratinis liberalius kairės, literatūros kritikai skirtingai vertino Žemaitės prozos tendencingumą ir ypač jos kritiškumą bažnyčiai, visi sutarė, kad tai neturėtų trukdyti ją išskelti kaip talentingą rašytoją, kurios kūriniai pasižymi gyva lietuvių kalba, nors ir paliesta ją redagavusio ir priartinusio prie kuriamos norminės kalbos Jono Jablonskio rankos. Jos kanonizavimas parodė, kad rašytojų kūrybos vertinimui skaitančiųjų ideologinės pažiūros nėra pats svarbiausias veiksnys, ne mažiau svarbi yra kūrybos ir meninė vertė, jos gal dar nemokant aiškiau apibūdinti, labiausiai giriant rašytojo lietuvių kalbos gyvumą, kuris negali būti atskirtas nuo estetinio poveikio gyvumo. Gal todėl Žemaitę kanonizavo ne tik Biliūnas – kaip lietuvių realistinės prozos viršūnę (235), bet ir Čiurlionienė, iškėlusį kaip Valančiaus įpėdinę (233).

Svarbiu Žemaitės prozos kanonizavimo veiksniu Bleizgienės nurodyti lietuviški literatūros vadovėliai ir skaitiniai, mokyklinės programos, pirmosios lietuvių literatūros istorijos (Šliūpo, Maironio, Čiurlionienės). Žemaitės kanonizavimo faktų taip pat nurodyta jos *Raštų* leidyba (jie buvo numatyti leisti dviem – akademinio prabangesniu ir liaudiškuoju pigesniu – pavidalais). Iš konkrečių istorinių faktų Bleizgienės naujai atkurta Žemaitės, kaip svarbios tautinės valstietiškos kultūros integravimo veikėjos, recepcija yra nemažas šio monografinio tyrimo laimėjimas. Kadangi Bleizgienė preciziškai apibrėžė savo tyrimų laiką iki 1918 m., už jo ribų liko neištirtas monografijos pavadinime esantis 1918–1940 m. laikotarpis, laukiantis tyrimo tęsinio.

Nidos Gaidauskienės tekstas „Kristijono Donelaičio kanonizavimo dinamika XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“ skirtas abejonių niekam niekada nekėlusiam lietuvių grožinės literatūros pradininkui, iškart patekusiam ne tik į lietuvių, bet ir vieninteliam iš Lietuvos į Europos literatūros kanoną. Jame nuosekliai aprašyta Donelaičio kūrybos recepcija, leidusi suderinti socialinius ir estetinius kūrybos vertinimus. Monografijos pavadinime nurodytas istorinis laikotarpis Gaidauskienės straipsnyje yra savaip pakoreguotas, daugiausia dėmesio skiriant Donelaičio recepcijos pradžiai iki XIX a. pabaigos ir jos tęstinumui, tyrimą kaip ir kituose skyriuose sustabdant 1918 m., paliekant neaptartą vėlesnį laikotarpį iki 1940 m.. Tyrėja parodė, kiek daug minčių lietuvių interpretacijose buvo perimta iš ankstesnių Donelaičio vertintojų (Liudviko Rėzos, Augusto Schleicherio, Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno, Fanzo Oskaro Tetznerio ir kt.). Vis dėlto ankstesni interpretuotojai hegžametri sueiliotą poemą *Metai* susiejo su klasikine tradicija (Homeru, Virgilijumi), o metų

gamtos temą – su Europos literatūra (Friedriecho Gottliebo Klopstocko, Edvar-
do Christiano von Kleisto, Jameso Thomsono poemomis), jai taikydami abs-
traktesnį humanizmo apibūdinimą, nuvedantį iki Ludovico Ariosto ir Torquato
Tasso kūrybos, ir įvertindami kaip vieną žymiausių bei originaliausių Lietuvių
ir pasaulio literatūros kūrinių (386). Vėlesni tautinio judėjimo dalyviai poemą
labiau aiškino kaip nykstančios tautos, jos liaudies papročių ir kalbos paminklą
(315), tautinio charakterio ir savivokos formuotoją, net apibūdino ją kaip tautos
kaimiško epo žanrą. Abejonių niekam nekilo, kad Donelaitis turėjo rašytojo
talentą ir sukūrė originalią poemą, tačiau jo Karaliaučiaus universiteto aplinka
ir pastorystė, vokiškos visuomeninės ir kultūros savitumas pareikalavo iš lie-
tuvų šviesuomenės naujų aiškinimų ir adaptavimų prie lietuviškos literatūros
visumos. Buvo išgirti *Metų* gamtos vaizdai, realistinis paprastų žmonių apra-
šymas, bet kliuvo poemos didaktizmas, pastoriškas moralizavimas, net liutero-
niškumas ir kitoks prūsiškas lietuviškumas. Neoromantinio tautinio pakilimo
veikėjus, kaip ir Donelaičio pirmąjį garsintoją Rėzą, trikdė Donelaičio kalbos
šiuurkštumas ir žemojo stiliaus realistinė estetika, o pats rašytojas buvo perkurtas
į jiems artimesnį tautinio liaudiškumo tipą.

Empirinės medžiagos autorės pateikta gausiai ir tirštai, ypač aptariant 200-
ųjų poeto gimimo metinių pagerbimą 1914 m. (337–348). Aprašytos to meto
spaudoje pasirodžiusios Vydūno, Petro Leono, Igno Šeiniaus, Prano Dovydaičio
ir kitų Donelaičio kūrybos interpretacijos, prie jų pridodant literatūrą moky-
kloms ir *Raštų* leidybą (Jurgio Šlapelio, Mykolo Biržiškos ir kt.). Donelaitis įra-
šytas į visas pirmąsias Šliūpo, Maironio, Čiurlionienės, Juozo Gabrio-Paršaičio,
Biržiškos lietuvių literatūros istorijas ir mokyklai skirtus vadovėlius bei skaiti-
nius. Kaip Gaidauskienė parodo, Europos mastu pripažinto rašytojo Donelaičio
receptijoje bene daugiausia dominavo vokiečių ir rusų akademiniai istoriniai
tyrimai šalia naujai parašytų lietuviškų šviečiamųjų, taikomųjų ir edukacinių jo
kūrybos aprašymų.

Manfredo Žvirgždo tyrime „Klasiko portretas: Maironis, Vydūnas ir Krėvė
XX a. 3-ojo dešimtmečio kritikoje“ laiko skalė nuo amžiaus pradžios stipriau
pastumiami į tarpukarį, aiškinantis, kaip naujoje nepriklausomos Lietuvos vals-
tybės institucijų aplinkoje buvo tęsiami rašytojų pripažinimo procesai. Apibrėž-
tos konkrečios tyrimo ribos, susitelkiant į XX a. 3-o dešimtmečio literatūros
kritiką, daugiausia vykusią žurnale *Skaitymai*. Žvirgždas sukuria intriguojan-
čią trijų lietuvių tautinių romantikų Maironio, Vydūno ir Krėvės įšventinimo į

nacionalinės literatūros klasikų istoriją, parodydamas, kaip susikūrusiai tautai reikėjo ne tik jų „aukštosios“ visus vienijančios kūrybos, bet ir kaip greitai šalia jos radosi kultūros krizės nuotaikos, jai alternatyvi antimaironinio modernizmo banga, avangardizmo estetika ir daugelis kitokių literatūros judėjimų ir vertinimų. Žvirgždas panyra į tirštą tuometės spaudos publikacijų margumyną (nuo Jakšto iki Zigmo Angariečio), rašytojų kanonizavimo procese išgaudamas dramatismo ir komizmo natų. Aptardamas kritikoje kuriamą pasirinktų rašytojų recepciją, ją susieja ir su rašytojų asmenybėmis, kaip to paties literatūrinio lauko dalyviais, aprėpia ne tik ideologinius, bet ir estetinius jos vertinimo aspektus. Čia iš Bourdieu perimta rašytojo, kaip neatskiriamo kapitalistinės visuomenės dalyvio, konkuruojančio dėl savo kultūrinio kapitalo, traktuotė padeda sukurti naują kritišką požiūrį į „tautos šventųjų“ kūrimo procedūrą. Nors literatūros laukas iš bendrosios visuomenės struktūros išsiskiria savitais „autonomiškumo“ ir „dvasingumo“ dėsniais, nors vietoje finansinio jame labiau vaikomasi simboliinio kapitalo (pripažinimo ir garbingos vietos tautos istorijoje), tačiau simbolinio kapitalo geismas savo galia nenusileidžia finansiniam. Raštai, palankios recenzijos, intrigos, gražūs portretai, reklaminis savęs pateikimas, šlovinantys minėjimai, populiarumas – viskas tarnauja iššventinimui ir išišventinimui į geriausius tautos rašytojus. Buvome įpratę Krėvės redaguoto žurnalo *Skaitymai* kritiką vertinti kaip vieną iš profesionaliausių ir brandžiausių tarpukario laikotarpio, o dabar ji įvertinta visai nauju aspektu – kaip joje įtvirtinamas redaktoriaus ir kitų rašytojų autoritetas. Tenka pripažinti, kad sukurtas gyvas pasakojimas, kaip kritikoje buvo iškelti trys „kultūros šventieji“ ir kaip jie pradėti idealizuoti kaip tautos genijai ir mokytojai, ir kaip patys rašytojai pradėjo atsiriboti nuo masinės nemokšiškos auditorijos, demonstruodami paternalistinį santykį su mažiau išgarsėjusiais savo amžininkais. Taip jie pratęsė iš romantizmo atėjusią tautos genijaus šlovinimo tradiciją, skatinančią į „aukštąjį“ tautinį meną žiūrėti su tam tikru religiniu virpuliu. Žvirgždas sugebėjo parodyti individualų kiekvieno rašytojo iššventinimo į klasikų kelią. Sunkiausias iš jų neabejotinai buvo Vydūno, atėjusio iš kitokios Prūsijos Lietuvos kultūros ir patyrusio stiprų vokiečių meno poveikį. Vis dėlto Vydūno recepcijos problema išlieka, nes iš ten pat atėję kiti du rašytojai Donelaitis ir Simonaitytė į lietuvišką kanoną įsirašė daug lengviau.

Žvirgždo tyrimo kryptį toliau pratęsia paskutinis Viktorijos Šeinos tekstas „Premija kaip kanonizavimo institucija: *Aukštųjų Šimonių likimo* sėkmės istorija“, kuriame po mikroskopu padedama pradedančios rašytojos Ievos Simonaitytės

debiutinio romano *Aukštųjų Šimonių likimas* premijavimo ir išgarsinimo istorija, nutikusi paskutiniu nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiu. Tyrime rašytojos asmenybės portretavimui pasitelkti laišškai ir ankstesnės jai skirtos Romanos Dambrauskaitės ir Vytauto Kubiliaus monografijos, taip pat ano laiko kritikos straipsniai. Detaliai aprašyta, kaip Simonaitytė debiutavo romanu, kodėl ir kas jį pasiūlė naujai įsteigta Valstybės premijai, kokios vertinimo nuostatos dominavo, kokia materialinė nauda buvo gauta ir kaip nevienodai jis įvertintas recenzentų, kairiesiems labiau kritikuojant, o kitiems – labiau giriant. Kadangi premijavimas buvo susijęs su tuomečiu Lietuvos politiniu lūkesčiu – kuo labiau integruoti Mažąją Lietuvą į Didžiąją, – kurio dėl suprantamų priežasčių atviriau ir išsamiau negalėjo aprašyti sovietmečio Simonaitytės kūrybos tyrėjai Dambrauskaitė ir Kubilius, dabar ši spraga yra ne tik ištaisyta, bet ir iškelti nauji klausimai. Ar tikrai premijuojami geriausi rašytojai, ar politinės galios poveikiui yra mažiausiai atsparios ne tokios talentingos arba nepajėgios įveikti savo vidinių prieštaravimų personos („kuo menkesniu specifiniu kapitalu yra apdovanoti intelektualai, tuo labiau jie pasiduoda galingųjų vilionėms“, – cituojamas Bourdieu 585). Toks šioje istorijoje pasirodo Liudas Gira, buvęs pirmo literatūrinio laikraščio *Vaivarykštė* redaktorius, ilgametis literatūrinio lauko žaidėjas ir lėmėjas, vėliau taip ir nepasiekęs, kaip jo amžininkai, didesnio kūrybinio pripažinimo, o tarp jaunesnės kartos rašytojų tapęs net pašaipos objektu. Tai vienas iš ryškiausių lietuvių rašytojų tipažų, demonstravusių savo lojalumą skirtingiausių pakraipų politinėms valdžioms, kad tik išsaugotų savo simbolinio kapitalo likučius. Anot tyrėjos, nepatenkintos Gira kūrybinės ambicijos iš dalies buvo kompensuotos galios nulemti Simonaitytės romano likimą – dėtos pastangos ne tik jį premijuoti ir išgarsinti, bet ir pasipelnyti iš nedrąsios debiutantės. Nedaug šviesesnėmis spalvomis Šeinos nupieštas ir pačios Simonaitytės debiutas. Nors tautinio ir žmogiškojo orumo inspiracijų skatinama rašytoja originaliu Klaipėdos krašto lietuvininkų žodynu sukūrė Šimonių šeimos kroniką, tačiau knyga sulaukė ir kritikos, vadinusios ją nelabai stiprių supintų dviejų – romantinio istorinio ir buitinio sentimentalaus – pasakojimų romanu. Simonaitytės debiuto tamsioji pusė dar labiau išryškėjo, parodant, kaip klusniai ji redagavo savo tekstą, kad tik įtikytų konjunktūrai, ir kaip iš apdovanojimo sugebėjo maksimaliai išspausti naudos sau. Šeina pateikė ir bendresnio pobūdžio svarstymą, kiek Simonaitytės kūryboje atsispindėjusi biografija, nulėmusi jos, kaip Prūsijos Lietuvos rašytojos, statusą ir leidusi ją sugretinti su Donelaičiu (607, 609), buvo paranki

to meto politinei galiai: „Valstybinę premiją lėmė ne tik šio teksto ypatybės [...], bet ir [...] literatūros lauko ir dominuojančios socialinės struktūros (galios lauko) persiklojimas“ (614). Gal ir taip, tačiau po Žvirgždo tyrimo negali nekilti kitas klausimas – kodėl tokiems galios lauko formuojamiems lūkesčiams ar persiklojimams tuomet netiko Vydūno kūryba? Gal Simonaitytės sėkmei buvo palankesnis jos kuriamas išpopuliarėjęs romano žanras? Buitinio realizmo romanas *Aukštųjų Šimonių likimas*, stipriai paženklintas jau senstelėjusio tautinio romantizmo, aiškiai nusileido amžininkų Antano Vaičiulaičio, Jurgio Savickio, net Petro Cvirkos prozai. Matėme, kad, išskylant modernistinei estetikai, tokie tautinio romantizmo korifėjai kaip Vydūnas ar Maironis turėjo atsitraukti, o kažkodėl į juos panaši Simonaitytė netgi iškilo? Taigi gal kaip svarbiausias veiksnys lieka įtakingas romano proteguotojas ir ne visai reiklus tautinės visuomenės skonis? Šeinos tyrimo paradoksali pabaiga visą papasakotą romano sėkmės istoriją tarsi apverčia aukštyn kojomis, ją sugretinant su tuo metu išėjusiu Radausko *Fontanu*, kuris ne tik liko be premijos, bet ir buvo beveik nepastebėtas kritikų. Pabaigos moralas simpatiškas: net tiriant kūrinijų premijavimo ir kanonizavimo veikėjus bei istorijas, kurioms didelę įtaką daro politinė galia ir niekadės iki galo neišaiškinamos konkurencinės tarpusavio kovos, neturėtume užmiršti, kad ne premijos kuria literatūrą. Paskutinių problemiškesnių dviejų monografijos tekstų sugretinimas iškelia naujų klausimų, kiek literatūros kanonizavime esama aiškių motyvuotų priežasčių, o kiek – paprastų atsitiktinumų ir niekada neatsakomų klausimų? Vis dėlto jie abu aiškiai liudija tą patį: yra labai sveika kritiškiau patyrinėti prasidėjusį lietuvių literatūros kanonizavimo procesą.

Monografijoje lietuvių literatūros kanonas įgauna jei ne fragmentišką daugiamatės (visi šeši autoriai pristato atskirus to laikotarpio literatūros kanonizavimo rakursus), tai bent dvimatės struktūros vaizdą – viena vertus, hierarchinis kanono „statinys“ yra tarsi visiems mums aiškus, kiekvieno lietuvių mokykloje išmoktas ir literatūros istorijose aprašytas, kita vertus, monografijos autoriams labiausiai norėjosi parodyti, kaip jis buvo suformuotas, kiek daug dalyvių su skirtingais interesais, socialiniu statusu ir estetiniu skoniu tame dalyvavo. Nuo įprasto dėmesio pripažintų kūrinijų estetinei vertei knygoje pereinama prie dėmesio jų publikavimo, skaitymo, recepcijos procesams, kur vienodai svarbūs tampa visi istorijos liudytojai ir šaltiniai (rekomendaciniai knygų sąrašai, mokyklinės programos, net privatūs laišškai). Autoriams gerai pavyko parodyti, kad moderniosios nacionalinės literatūros gyvybę užtikrina dvi priešingos, bet

neatskiriamos jėgos – jos funkcionavimo ir sklaidos demokratizavimas ir kandinis reitingavimas, kuriamas ne tik ideologinių, bet ir estetinių kūrinio vertinimų (nors pastariesiems galėjo būti skirta ir daugiau dėmesio). Tikiuosi, kad šis intriguojantis tyrimas apie tai, kas ir kaip dalyvavo lietuvių modernybės kultūros klasikų simbolinio kapitalo dalybose, sudomins ne tik literatūrologus, bet ir svariai papildys tarptautinius literatūros istorinius tyrimus (jie pratęsti kita naujai išėjusia knyga *Literary Canon Formation as Nation-Building in Central Europe and the Baltics 19th to Early 20th Century* (eds. Aistė Kučinskienė, Viktorija Šeina, Brigita Speičytė, Brill, 2021) bei patrauks platesnę skaitytojų auditoriją.